

CO SDĚLUJE ČASOVÉ ADVERBIUM *HNED*

Eva HÖFLEROVÁ

Abstrakt:

V příspěvku se sondou do materiálu dvou korpusových souborů ČNK – SYN2005 a ORAL2008 zjišťuje, za jakých okolností se užívá adverbium *hned*, má-li být uplatněn jeho časový význam. Ověřuje se tak hypotéza, že ve vyjádření časového významu pomocí příslovce je ve značné míře obsažen hodnotící postoj mluvčího. Umístění adverbia do časového pásma a gramatické kategorie řídicího slovesa, zejména způsob a vid, nabízejí nový pohled na vztah rozvoje myšlení a řeči. Článek navazuje na starší autorčin text o výskytu a platnosti slova *vždycky*.

Klíčová slova:

adverbium, časový význam adverbia, časové pásmo, hodnotící postoj, gramatické kategorie řídicího slovesa, Český národní korpus

1. Slovo *hned* má v češtině několik velmi zajímavých významů. Slovník spisovné češtiny ho charakterizuje primárně jako příslovce s dvěma významy časovými¹ a významem prostorovým². Slovníkové heslo dále obsahuje informace platnosti slova *hned* jako částice zdůrazňovací a funkci slova *hned* v souboru spojovacích prostředků.

V naší úvaze zaměříme pozornost k významu časovému. Pozorováním mluvených komunikátů dětí i dospělých v soukromé i oficiální komunikaci lze zjistit, že právě časová příslovce, jejichž charakteristika bývá podávána jako nekomplikovaný význam časový, příčinný atd., způsobují v komunikaci, při působení širšího kontextu, nedorozumění.

Již dříve (Höflerová, 2004) jsme se zabývali významem příslovce *vždycky* při vyjadřování časových dimenzí. Bylo zjištěno, že výskyt časového příslovce *vždycky* nemá jen význam časový, ale že pomáhá mluvčímu vyjadřovat postoj, jímž hodnotí probíhající události. Hodnocení je výsledek složitě utvářené schopnosti abstrahovat vlastnosti jevu. Tato schopnost však často mluvčím z nejrůznějších důvodů chybí, hodnotící postoj je pak vyjadřován pomocí časové charakteristiky – a to právě časovými příslovci.

Slovo *hned* je ve slovníkových výkladech přiblíženo primárně, jak už bylo uvedeno výše, synonymy *okamžitě*, *ihned*, tedy slovy, která mohou vést k závěru, že *hned* by měl být především výraz zdůrazňující představu aktuálního bodu promluvy. Ale už ve zmíněném slovníkovém heslu jsou výpovědi, jež ilustrují význam slova, organizovány slovesem v tvaru indikativu futura (*přijdu hned*, *hned to bude*), popř. v imperativu kontextově namířeného do budoucnosti (*až se vrátíš*, *hned zavolej*).

Je tedy zřejmé, že má-li mít slovo *hned* i význam *ihned*, *okamžitě*, bude zajímavé zjistit, v jakých časových pásmech je užíváno, kde se vyskytuje³ nejintenzivněji potřeba zpřesnit a tím zdůraznit okamžik děje. Očekávalo se, že časové určení nebude vždy jednoznačné, protože kondicionálové a imperativní formy to neumožní. Jejich výskyt však dokresluje

¹ 1. *okamžitě*, *ihned*, 2. *za malou chvíli*, *co nevidět*, *velmi brzy*

² *přímo*, *bezprostředně*, *těsně*

³ Je třeba zdůraznit, že i když bylo zkoumáno mnoho desítek příkladů, považujeme výsledky tohoto šetření za orientační sondu.

komunikační vlastnosti sledovaného jevu.

2. Korpusový materiál⁴ přinesl k výrazu *hned* tyto údaje:

SYN2005:

ZPŮSOB	ČAS	VID	POČET
indikativ	préteritum	perf.	37
		imperf.	8
	prézens		3
	futurum	perf.	22
		imperf.	0
imperativ⁵			2
kondicionál (přítomný)⁶			4
<i>hned</i> v jiném významu (prostorové určení, částice, spojovací výraz)			24

Tabulka č. 1: Výskyt slova *hned* ve vzorku ze SYN2005

Slovo *hned* se v korpusu psaných textů vyskytovalo ve všech časových pásmech. Ve výpovědích organizovaných slovesem v minulém čase především dokonavým videm zdůrazňuje jedinečnost, výjimečnost, důležitost jistého konkrétního významově ohraničeného okamžiku takové skutečnosti, která je poznaná, vyhodnocená a o které je retrospektivně referováno.

(1) *Ani nečekal, co chci, a hned se napil.*

(2) *...pod hlavu si dal ruku ve velké rukavici a hned usnul.*

(3) *Tito lidé se také hned po publikování článku Pýcha a hněv přihlásili...*

Imperfektiva v préteritu referují ve spojení a adverbium *hned* o ději v různé míře opakovaném, přičemž opakování činnosti je zřejmé z kontextu vybudovaném jinými lexémy:

(4) *Block byl rád, že přišla a hned ji mlčky prosil živými posušky, aby se u advokáta za něho přimluvila.*

(5) *...a nemohl se (bezdomovec) prokázat platnou jízdenkou, hned ho nemilosrdně vyhazovali.*

To, že adverbium *hned* se špatně snáší s nemožností představit si hranice děje (v kterémkoliv časovém pásmu), svědčí nízký výskyt slova ve výpovědích s přítomnými slovesnými tvary. Se slovesem v přítomnosti je slovo *hned* spojeno jen tehdy, je-li tak vyjádřen děj mimo okamžik aktuální promluvy, děj nadčasový.

(6) *„Zato ty, Darleno,“ řekla žena, „ty se s nima hned kamarádíčkuješ, jak vidím.“*

(7) *Je to hezký člověk a lidi mu hned důvěřují.*

Ve spojení se slovesným futurem je výraz *hned* využíván jako prostředek zdůraznění

⁴ Zdrojem dat zpracovaných v tabulkách byly korpusy SYN2005 a ORAL2008. Z každého korpusu bylo vyhodnocováno 100 příkladů získaných náhodným výběrem.

⁵ Protože bylo centrem našeho zájmu sledování vybraných adverbíí v časových pásmech, nevěnovali jsme se vidové charakteristice sloves v imperativu a kondicionálu.

⁶ Kondicionál minulý se nevyskytoval v žádném ze zkoumaných vzorků.

očekávaného okamžiku, v němž nastane očekávaný (kýžený) děj. Nad významem časovým zřetelně převládá předpoklad (či jistota), že děj skutečně nastane.

(8) *Jakmile tam přijede, hned se pustí do studování kabaly.*

(9) *Kdybys myslela, že se ti něco usnadní přestěhováním, začnu hned shánět výměnu bytu.*

V kondicionálních a imperativních tvarech se v různých modifikacích projevuje objektivní i subjektivní modalita. Získané příklady nejsou natolik početné, aby z nich bylo byt s jistou dávkou spekulativnosti na cokoliv usuzováno. Projevuje se však to, že přítomnost slova *hned* posunuje sémantiku kondicionálu od vyjádření hypotetičnosti k vyjádření, v němž se spojuje snaha o výpověď sice zdvořilou, avšak rozhodnou:

(10) *...cítím se tam nejistý. Kdyby to šlo, hned po závodě bych odjel zpátky domů.*

ORAL2008:

ZPŮSOB	ČAS	VID	POČET	
indikativ		préteritum	perf.	31
			imperf.	7
	prézens		3	
	futurum	perf.	2	
		imperf.	0	
imperativ			4	
Kondicionál (přítomný)			5	
<i>hned</i> v jiném významu (prostorové určení, částice, spojovací výraz)			28	

Tabulka č. 2: Výskyt slova *hned* ve vzorku z ORAL2008

Vyhodnocení četnosti výskytu adverbia *hned* v mluvených projevech přineslo odlišnosti. Především je nápadný rozdíl mezi potřebou zdůrazňovat přesně okamžik promluvy pro děje minulé ve srovnání se situací v dějích budoucích. Jakoby budoucnost (protože zatím nebyla ověřena zkušeností) nebyla vhodným časovým pásmem pro jakékoliv zpřesňování – na rozdíl od situace při referování o dokonaných dějích minulých (perfektiva v préteritu).

Nedokonavost v dějích minulých je zastoupena jednak sděleními s iterativními slovesy (podobně jako v korpusu SYN2005 výše), jednak doklady obsahujícími sloveso cizího původu (zde bez perfektivizujícího prefixu):

(11) *...a někdo proti tomu měl protestovat hned, že prostě se tady nemůže parkovat...*

Ani další příklady zařazené do této nepočtené skupiny nehovoří o konfliktu slova *hned* s neohrazeností děje řídicího slovesa, respektují jen formální charakteristiku těchto sloves. Spadají sem např. doklady se slovesem být: *...tak hned jsem tam u ní byla...*

Kvantitativní údaj o výskytu adverbia *hned* v prézentu znovu dokládá, že adverbium *hned* neslouží k zdůraznění momentálního okamžiku promluvy. Nepočtené doklady jsou v této kategorii pro obouvidovost slovesa, u něhož nebylo možno sémantiku vidu (potřebnou pro synchronizaci dějů) vyjádřit jinak:

(12) *...a pak to takle dopadá, že hned chrní...*

(13) *... ale já jak se najím víc, tak mam hned vo kilo navíc, co vo kilo...*

Příslovce *hned* jako součást výpovědi s kondicionálem má funkci posílit pravděpodobnost či nepravděpodobnost hypotetického děje.

(14) ...*ale je pořád lepší, aby to prošlo hned, než abych tam jezdil za měsíc znova...*

Hypotetičnost výpovědi získává zřetelnější sémantiku přání.

(15) ...*že by tam jako někdo přišel na jednu hru, že bysme mu hned dali průměr...(smích)... a von by se tam už neukázal.*

3. Jestliže tedy adverbium *hned* není doloženo jako výraz, který by posiloval vyjádření aktuálního okamžiku promluvy, nabízí se ověření pomocí výskytu spojení *hned teď*⁷.

Dotaz k oběma korpusovým zdrojům přinesl překvapení. V korpusu mluvených textů byly nalezeny pouze dva příklady:

(16) ...*a co ti říkal? Tak jo, no, no, s nim se dá normálně mluvit, jo? No, tak já, tak já říkám: „ a hned teď?“ (smích)...*

(17) ...*kdypak to teda uděláte, kdy to bude? A mně to je jedno... tak, eee, jo? Mně to je jedno, ale hned teď... a pak, pak za chvíli se otevřely dveře. „Pepo, a potřebuju ty slepice vopálit.... myslíš, že...*

SYN2005, vyvážený soubor textů odborných, publicistických i uměleckých, poskytl následující spektrum užití spojení *hned teď*:

ZPŮSOB	ČAS	VID	POČET	
indikativ		préteritum	perf.	5
			imperf.	2
	prézens			33
	futurum	perf.		22
		imperf.		3
imperativ				13
kondicionál (přítomný)				19
nezařazené jednotky ⁸				2

Tabulka č. 3: Výskyt vyjádření *hned teď* v korpusu SYN2005

Psané (a v tomto korpusu připravené, oficiální) projevy, v nichž byla obsažena dvojice adverbii *hned teď* (za sebou následující) vykazovaly značnou rozmanitost forem a jimi docilovaných komunikačních funkcí. Jestliže v mluvených projevech nemá zdůrazněné zacílení na okamžik pomluvy, zdá se, komunikační význam, v textech obsažených v korpusu SYN2005 je situace opačná. Přesná charakteristika jednotlivých strategií, jež jsou spoluvytvářeny i pomocí zdvojení časového významu dvěma sledovanými adverbii přesahuje možnosti tohoto článku. Zmíníme však alespoň některé okruhy, které lze podrobněji studovat:

⁷ Syntagma *hned teď* bylo zvoleno jako předpokládaný výsledek zvýšeného úsilí mluvčího o zpřesnění konkrétního okamžiku promluvy. Bylo by možné zkoumat i spojení *teď hned*. Korpus SYN2005 přináší 259 dokladů o výskytu spojení *hned teď* a 169 dokladů o spojení *teď hned*. Zaměnitelnost obou složek daná jejich formálními vlastnostmi a významovou blízkostí může vést ke konstatování, že obě adverbia není nutno posuzovat jako syntagma, ale jako jeden – časově zpřesňující – lexém se značnou schopností vyjadřovat zdvojením významů postoj mluvčího ke komunikovanému obsahu.

⁸ Nebyly zařazeny výpovědi, kde se výrazy *hned teď* vázaly na větný člen realizovaný infinitivem.

- Nápadně zvýšený výskyt adverbia v kategorii přítomní je způsoben tím, že sem byly zařazeny výpovědi, v nichž je děj zpřesněný zdvojeným adverbialním výrazem podán jako postojově modifikovaný – modálním slovesem, které nese přítomní kategorii. Volní aspekt celé výpovědi je tak násoben.

(18) *Musím ho mít hned teď, odsekl muž hrubě.*

(19) *Jestli potřebujete zálohu, můžete ji dostat hned teď.*

(20) *„Věc je taková, že se tam musíš hned teď vodstrčit,“ povídá Franc a přitom ani nemrkne.*

I jiné výpovědi v této skupině jsou vyjádřením volného úsilí:

(21) *...holčičko, včera večer jsem zase nepsal, a proto to doháním hned teď ráno. nepsal-li jsem, mělo to příčinu velmi silnou...*

Přestože se uvedené výpovědi jeví jako přirozené, užívané, je zřejmé, že se v autentických mluvených textech různé typy (subjektivních) postojů situovaných do přítomnosti realizují jinými postupy.

- Formy s kondicionálem fungují nejen jako vyjádření hypotetického děje (22), ale především jako zdvořilá (opatrná, zastřená) výzva (23).

(22) *Vášnivě toužil po tom, aby Michail Iljič zemřel hned teď.*

(23) *Bylo by dobré, kdybyste měl čas jít hned teď.*

4. Člověk užívá všechny úrovně myšlení a všechny jazykové formy pro řeč, které si v průběhu ontogeneze osvojil. Jestliže pochopení časových dimenzí a jejich jazykové vyjádření tvoří přímý předstupeň k vyjadřování abstraktnímu, lze poznání procesů zde fungujících využít jak pro podrobnou analýzu mluvených projevů, tak aplikačně – pro uvědomělé vytváření řečových strategií.

Tématem výše popsaného pozorování byly okolnosti užívání časového adverbia *hned*, které má zpřesnit okamžik děje vyjádřeného řídicím slovesem. Slovesné tvary, které děj organizují, vytvářejí formy, jež slouží především k vyjádření slovesného způsobu, časová kategorie referující o reálném čase není vyjadřována pravidelně. Má-li být zpřesňována okolnost časová, je zde (vzhledem k poznaným vlastnostem myšlení) předpoklad, že se tak bude dít ve výpovědích především u těch slovesných tvarů, které jsou schopny vyjádřit reálný čas. Je-li však totéž adverbium umístěno jako prvek, který má výpověď zpřesňovat, u jiných slovesných tvarů (kondicionál, imperativ, částečně i indikativ futura), souvisí takové užití s největší pravděpodobností se schopností mluvčího vyjádřit subjektivní (hodnotící) postoj k obsahu výpovědi. Výsledkem je text zpřesněný nikoli jen časově, ale především pragmaticky.

Ověření platnosti zde naznačených závěrů předpokládá další výzkum obsahově rozmanitých psaných i mluvených textů.

Literatura:

1. *Český národní korpus – SYN2005, ORAL2008.* Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2001. URL: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>. [cit. 2009-03-12].
2. HÖFLEROVÁ, E. Slova v myšlení o čase. In *Čas v jazyce a literatuře*. M. Čechová, D. Moldanová, Z. Millerová (Eds.). Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2005, s. 50–54. ISBN 80-7044-716-8.
3. KARLÍK, P., NEKULA, M., PLESKALOVÁ, J. (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2002.

4. KARLÍK, P., NEKULA, M., RUSÍNOVÁ, J. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, 1995.
5. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha: Academia, 1994. Heslo *hned*.

CO SDĚLUJE ČASOVÉ ADVERBIUM *HNED*

Summary:

The paper deals with some aspects of using time adverb "hned". The author studies the adverb in the Czech National Corpus Material. The present study concentrates on the meaning of this adverb and on its distribution in relation with other verbal categories.. The adverb "hned" and the syntagma "hned teď" have a temporal aspect but they also have an evaluative function. This function depends on the competence to think abstractly. The usage of the adverbs is connected with the ability to create modifications of basic communicative acts.

Key words:

adverbium, time (temporal) signification of adverbium, time (temporal) zone, evaluate attitude, grammatical categories of predominate verb, Czech national corpus

Kontaktní adresa:

Doc. PhDr. Eva Höflerová, Ph.D., katedra českého jazyka a literatury, Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, Mlýnská 5, 701 03 Ostrava 1, eva.hoeflerova@osu.cz, 597 092 638.